

ЕКОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ТУРИСТСЬКИХ ПОДОРОЖЕЙ ЯК НАЙВАЖЛИВІША УМОВА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

У публікації розглянуто один із численних аспектів педагогічної роботи В.О. Сухомлинського – формування дбайливого ставлення дітей до природного середовища в процесі їхнього спілкування з природою. З урахуванням досвіду роботи вченого дано деякі рекомендації працівникам туристської галузі щодо екологічного виховання школярів у процесі туристських подорожей.

This published work deals with one of the numerous aspects of pedagogical work of V.A. Sukhomlinskiy – formation of children's care of natural environment in the process of their communication with nature. Subject to working experience of the scientist, some recommendations for travel agency clerks are given regarding ecological education of pupils during their travelling.

Постановка проблеми. В останнє століття проблема збереження природного середовища набуває глобального характеру. Зростання екологічної напруженості в усьому світі, і в Україні в тому числі, примушує суспільство серйозно думати про можливість подолання екологічної кризи. Практика свідчить, що вирішити цю проблему неможливо лише технічними методами, необхідні методи педагогічні. Як відзначає М.М. Моїсеєв, „найбільш ефективним шляхом виходу з екологічної кризи сьогодні є не лише технічне переобладнання суспільства, але й розробка та впровадження значної кількості соціальних програм – освіти й перебудови суспільства, його потреб, менталітету й вироблення морального імператива” [2]. Ми цілком згодні з думкою багатьох авторитетних учених, що однією з умов, які сприяють вирішенню екологічних проблем глобального й регіонального масштабу, є екологічне виховання населення. Особливої актуальності набуває екологічне виховання, здійснюване в умовах безпосереднього спілкування з природним середовищем, такою умовою є й туристська подорож.

Аналіз наукової літератури, а також власні спостереження показали, що сучасний туризм є одним з найефективніших засобів екологічного виховання, оскільки надає широкі можливості для набуття будь-якими категоріями туристів досвіду формування й розвитку ціннісного ставлення до навколишнього світу з паралельним набуттям знань у різних галузях: біології, екології, географії, краєзнавстві й загальній історії в умовах відірваності від стереотипів техногенного середовища. Таким чином, сучасний туризм має значні можливості для формування екологічної культури в різних верств населення. Особливо важливою, на нашу думку, є робота фахівців галузі туризму зі школярами в процесі туристичних подорожей, оскільки саме в шкільному віці формується усвідомлення людиною її місця в природі, почуття власної відповідальності за наслідки своїх дій. Екологічне виховання в процесі туристських подорожей є важливою умовою формування екологічного світогляду школярів, їхньої екологічної культури, активної екологічної позиції й у кінцевому підсумку ціннісного ставлення до природи.

У контексті нашого дослідження значний інтерес викликають педагогічні праці В.О. Сухомлинського, у яких висвітлено деякі аспекти виховання школярів в умовах безпосереднього контакту з природним середовищем. „Природа, – говорив Василь Олександрович – благодатне джерело виховання людини” [3: 139]. Учений зробив вагомий внесок у теорію й практику виховання в молодого покоління дбайливого ставлення до природи, підкреслюючи у своїх роботах, що вплив природного середовища на формування й розвиток особистості дитини величезний. „Природа – багатюще джерело думки, творчого, допитливого розуму. Осягаючи її закономірності, дитина стає людиною, тому що вона поступово усвідомлює сама себе як найвищий щабель на довгих сходінках розвитку

природи” [3: 242]. В.О. Сухомлинський вважав природу першоджерелом знань, до яких зверталися діти під час уроків мислення, організованих педагогом у „Школі радості”. „Я прагнув того, щоб усі роки дитинства навколишній світ, природа постійно живили свідомість учнів яскравими образами, картинами, сприйняттями й уявленнями, щоб закони мислення діти усвідомлювали як струнку будівлю, архітектуру якої підказала ще більш струнка споруда – природа” [3].

Аналіз наукових досліджень. Аналіз наукової літератури в контексті означеної проблеми показав, що питаннями екологічного виховання школярів займалися А.Н. Захлебний, І.Д. Зверев, І.Т. Суравегіна, Г.П. Пустовіт, В.В. Червонецький та ін. Досвід педагогічної роботи В.О. Сухомлинського аналізувало багато вчених у різних напрямках: дослідженням деяких аспектів проблем виховання в позаурочній та позакласній роботі займалися Л.С. Бондар, І.Г. Слюсаренко, Н.І. Черв’якова; ідеї розвивального навчання у творчій спадщині В.О. Сухомлинського розглядала Н.В. Безлюдна; проблемами формування творчої особистості молодшого школяра в наукових роботах педагога-новатора займалася Г.Л. Бондаренко; феномен „педагогіки успіху” В.О. Сухомлинського досліджувала Л.В. Ткачук; гуманістичні принципи теорії й практики виховного процесу розглянуто в роботах І.А. Зязюна, Н.Г. Ничкало, О.В. Сухомлинської та ін.; творчу спадщину В.О.Сухомлинського з позицій виховання школярів за допомогою методу переконання аналізувала Л.А. Шульга; проблемами всебічного розвитку особистості, вивченням особистісно орієнтованого підходу, а також дослідженням психології школярів у різних вікових групах займалися М.Й. Боришевський, Л.А. Дворнікова, М.І. Мухін та ін.

Мета статті. Метою цієї публікації є обґрунтування необхідності екологічного виховання школярів у процесі туристських подорожей, виявлення ролі педагогічної діяльності В.О. Сухомлинського у формуванні в дітей ціннісного ставлення до природи, розробка деяких рекомендацій щодо організації екологічного виховання учнів під час туристських подорожей з урахуванням досвіду роботи педагога.

Виклад основного матеріалу. У зв’язку з тим, що сьогодні екологічна криза набула планетарного масштабу, а Україна потрапила до списку країн з найбільш несприятливою екологічною обстановкою, стали потрібні докорінні зміни в усіх сферах життя. За останні 20 років на державному рівні в нашій країні прийнято кілька законодавчо-правових актів, які сприяють урегулюванню екологічних проблем. За ці роки практично створено нове природоохоронне законодавство, яке містить Земельний (1992), Лісовий (1994), Водний (1995) кодекси та Кодекс про надра (1994). Було прийнято закони України „Про охорону навколишнього природного середовища” (1991), „Про природно-заповідний фонд” (1992), „Про охорону атмосферного повітря” (1992), „Про тваринний світ” (1993), „Про екологічну експертизу” (1995), „Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку” (1995), „Про поводження з радіоактивними відходами” (1995), „Про відходи” (1998), „Про рослинний світ” (1999), „Про зону надзвичайної екологічної ситуації”, „Про захист населення й територій від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру”, „Про об’єкти підвищеної небезпеки” (2000) та ін. Відповідно до статті 9 Закону України „Про охорону навколишнього природного середовища” кожен громадянин України має право на безпечне для його життя й здоров’я навколишнє природне середовище, вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація), вільне отримання, використання, поширення й збереження такої інформації, за винятком обмежень, установлених законом, і на отримання екологічної освіти. Однак, незважаючи на активізацію роботи на законодавчому рівні, спрямовану на збереження природи, екологічна ситуація в більшості регіонів України погіршується з кожним роком. Численні дослідження показали, що найважливіша місія в справі охорони природи належить екологічному вихованню й освіті населення. У цьому контексті особливий інтерес становить Концепція екологічної освіти, яку було прийнято у 2001 році. У документі зазначено, що метою екологічної освіти є формування навичок, фундаментальних екологічних знань, екологічної обізнаності й екологічного мислення, на основі ставлення до природного середовища як до унікальної

цінності [1]. Саме ціннісне ставлення до природи є запорукою успішної взаємодії з нею. Недаремно педагогічна проблема взаємостосунків людини й природи знайшла своє відображення в працях багатьох учених задовго до нашого часу.

Особливу педагогічну цінність зміцнення гуманних почуттів дитини засобами природи підкреслювали такі видатні педагоги, як Я.А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Г. Песталоцці, Ф. Дістервег та ін.

Ідеї педагогів минулого про виховну цінність спілкування дитини з природою розвинули й узагальнили А.Я. Герд, А.П. Павлова, К.Д. Ушинський та багато інших.

Значну цінність для нашого дослідження становлять численні роботи В.О. Сухомлинського, оскільки учений надавав особливе значення впливу природи на формування й розвиток особистості дитини. Ці переконання достатньо детально відображено в його педагогічних працях. „Людина була й назавжди залишиться дітям природи, і те, що ріднить її з природою, має бути використано для її прилучення до багатства духовної культури. Світ, який оточує дитину, – це передусім світ природи з безмежним багатством явищ, з невичерпною красою. Я вбачаю виховний сенс у тому, щоб дитина бачила, розуміла, відчувала, переживала, осягала, як велику таємницю, прилучення до життя в природі...” – говорив педагог [3: 16].

В.О. Сухомлинський, приділяючи значну увагу проблемі виховання дітей за допомогою їхнього спілкування з природним середовищем, був твердо переконаний, що підготувати й провести екскурсію в природу – справа більш складна, ніж провести урок, тому організації екскурсій, на його думку, треба приділяти не менше, а, можливо, й більше часу, ніж організації уроку. У „Школі радості” учений систематично проводив екскурсії, і в процесі цього вчив дітей бачити красу природи, турбуватися про неї, любити все живе, виховував у них добрі почуття. У книзі „Серце віддаю дітям” Василь Олександрович підкреслює, що екскурсію не треба перевантажувати розмовами, необхідно створити умови, за яких дитина може осмислити побачене й почуте. „Дітям не треба багато говорити, не треба набивати їх розмовами, слово не забава, а словесне пересичення – одне з найбільш шкідливих пересичень. Дитині треба не лише слухати слово вихователя, але й мовчати; у ці миті вона думає, осмислює почуте й побачене. Не можна перетворювати дітей у пасивний об’єкт сприйняття слів. А серед природи дитині треба дати можливість послухати, подивитися, відчутти”, – писав учений [3: 32 – 33].

Усі ці цінні поради педагога необхідно враховувати й під час проведення туристських подорожей. В.О. Сухомлинський неодноразово відзначав, що сама природа не виховує, виховує лише активний вплив у ній.

У Василя Олександровича знаходимо рекомендації щодо формування вміння відчувати природу, виховання любові до неї й благородного ставлення. „Краса природи відіграє значну роль у вихованні духовного благородства. Вона виховує в душі підлітка здатність відчувати, сприймати тонкощі, відтінки речей, явищ, порухи серця. Природа є джерелом добра, її краса впливає на духовний світ людини лише тоді, коли юне серце облагороджується найвищою людською красою – добром, правдою, людяністю, співчуттям, непримиренністю до зла”, – говорить педагог. „Краса природи виховує витонченість почуттів, допомагає відчувати красу людини. Своє виховне завдання я вбачав у тому, щоб емоційно-естетичні багатства, здобуті в процесі спілкування з природою в роки дитинства, у підлітковому віці входили в духовне життя як одна з найглибших людських потреб, щоб пізнання краси природи глибше, ніж у дитинстві, сприяло пізнанню красивого, високого в самому собі, утвердженню людської гідності [4]. Василь Олександрович вважав, що „краса природи загострює сприйняття, пробуджує творчу думку, наповнює слово індивідуальними переживаннями” [3: 45]

Цікавим і важливим етапом роботи В.О. Сухомлинського в „Школі радості” були „Уроки мислення серед природи”. Педагог проводив заняття на природі, застосовуючи різні форми роботи з дітьми. Ураховуючи досвід педагога, ми вважаємо за необхідне фахівцям з туризму, які працюють зі школярами, застосовувати у своїй діяльності різноманітні форми

роботи, спрямовані на екологічне виховання школярів у процесі туристських подорожей. Ними можуть бути:

- еколого-психологічні тренінги, які становлять комплексну форму екологічного виховання, що ґрунтується на методології соціально-психологічного тренінгу й спрямована на корекцію екологічної свідомості особистості;
- екологічні вечори – під час підготовки цієї форми екологічного виховання можна включати інформацію про природні об'єкти, а також елементи народознавства, така форма сприяє формуванню національної свідомості громадянина України;
- екологічні патрулі – робота екологічного патруля в процесі екологічного туру спрямована на збір інформації про різні види негативної поведінки й діяльності учнів у природі, результатом цієї діяльності можуть бути випуск газет, дружніх шаржів тощо;
- екологічні ігри – метою цієї форми екологічного виховання є формування потреби в спілкуванні з природою, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки, відчуття себе частиною природи. Ця форма екологічного виховання спрямована на розвиток основних видів діяльності особистості: фізичної, психічної й інтелектуальної. Ігри доцільно об'єднувати в три основні групи: рухливі, інтелектуальні, духовно-естетичні;
- екологічні журнали та газети – це форма масової художньо-пропагандистської роботи з охорони природи. У журнал доцільно внести ілюстрації, фотоматеріали, репортажі, інтерв'ю, бесіди, плакати, карикатури – усе, що зроблено в екологічному турі.
- рольові ігри – засіб психологічної підготовки школярів до реальних екологічних ситуацій.

Ці форми роботи, використовувані безпосередньо під час туристських подорожей, сприяють не лише екологічній освіті школярів, але і їхньому загальному розвитку, більш глибокому пізнанню природи. На думку В.О. Сухомлинського, „природа стає могутнім джерелом виховання лише тоді, коли людина пізнає її, проникає думкою в причинно-наслідкові зв'язки”.

Василь Олександрович багато писав про педагогічну й професійну культуру вчителя, у тому числі й екологічну, яку вважав запорукою успішної професійної діяльності, а також висував високі вимоги до рівня його професійної компетентності. Вивчаючи творчу спадщину педагога, В.О. Кравцов виділив основні положення екологічної культури як складової професійної культури вчителя:

- світоглядні переконання в контексті космічної єдності людини, природи й суспільства;
- переконання в потребі розумного співіснування людини й природи, дбайливого ставлення до навколишньої дійсності;
- глибоке знання психологічних, фізичних та інших природних особливостей учнів;
- практичні вміння організувати природоохоронну діяльність, здатність до естетичного сприйняття природи [5: 31].

Виділені положення не менш актуальні й щодо фахівців галузі туризму, які здійснюють екологічну роботу з дітьми шкільного віку.

Отже, очевидний той факт, що в сучасних умовах необхідно здійснювати екологічне виховання дітей не лише в умовах школи, але й у процесі їхньої туристської діяльності. Екологічне виховання школярів ми розуміємо як комплекс заходів (соціальних, культурних, виховних), що впливають на почуття, свідомість і погляди учнів та спрямовані на формування їхнього екологічного світогляду, підвищення рівня їхніх екологічних знань і культури з метою подолання в них споживацького ставлення до природи, розвитку почуття турботливого ставлення до неї, формування активної екологічної позиції, усвідомлення особистої відповідальності за свою діяльність щодо природного середовища. „Мене вражало, що захоплення дітей красою перепліталось з байдужістю до долі красивого”, – писав Василь

Олександрович, стикаючись з байдужим, а часом і жорстоким ставленням дітей до живих істот під час екскурсії” [3: 53]. Гуманістичне виховання школярів, вважав В.О. Сухомлинський, полягає в спонуканні їх до постійної віддачі душевних сил конкретній живій істоті – людині, рослині, тварині...” [6: 424]. Для того щоб досягти нехай не такого високого рівня ставлень до природи, а хоча б елементарної відповідальності дітей за їхні вчинки щодо всього живого, необхідні умови, до яких ми відносимо:

- готовність школярів засвоювати екологічну інформацію;
- наявність відповідної наукової, методичної літератури з екологічного виховання школярів під час туристських подорожей;
- професійна готовність фахівців галузі туризму до екологічного виховання учнів у процесі туристської діяльності.

Висновки. Отже, у процесі дослідження ми проаналізували наукові праці педагогів-новаторів, присвячені екологічному вихованню, формуванню ціннісного ставлення до природи за допомогою спілкування з нею. Особливо цінними в контексті нашого дослідження є роботи Василя Олександровича Сухомлинського: „Серце віддаю дітям”, „Народження громадянина”, „Сто порад учителям”, „І ліс, і кожне дерево”, „Школа і природа”. Ми розглянули лише деякі аспекти наукових напрацювань В.О. Сухомлинського, пов’язані з вихованням школярів за допомогою спілкування з природою. Але навіть такий короткий огляд показує ту величезну увагу, яку педагог приділяв цим питанням.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Концепція екологічної освіти України. Затверджена рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України (протокол № 13/6-19 від 20.12.2001 р.). – К., 2001. – 24 с.
2. Моисеев Н. Н. Историческое развитие и экологическое образование / Н. Н. Моисеев. – М.: МНЭПУ, 1995. – 32 с.
3. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинский. – К.: Рад. шк., 1988. – 272 с.
4. Сухомлинский В.А. Рождение гражданина. – М.: Молодая гвардия, 1971. – 136 с.
5. Кравцов В. О. Вимоги до професійної культури вчителя в педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського / В. О. Кравцов // Педагогіка і психологія. – 2004. – № 1. – С. 21 – 31.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад шк., 1976 – 1977. Т.4. – С. 424.

УДК 37.034

І.А. Чабаненко

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮБОВІ ЯК СКЛАДОВОЇ СТАТЕВОГО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розкрито погляди В.О. Сухомлинського на роль любові як складової статевого виховання молодого покоління.

The views of V.O.Sukhomlinsky to the role of love as a component of the young generation's sexual education are showed in the article.

Розбудова Української держави, турбота про її майбутнє висувають на чільне місце проблему статевого виховання. Адже стабільність і могутність держави залежить від її громадян, від рівня їхньої культури, освіти, загальнолюдських цінностей. Пошуки оптимальних шляхів розв’язання проблеми статевого виховання спонукають нас до вивчення педагогічної спадщини видатного педагога В.О. Сухомлинського. Одним із напрямків у творчості Василя Олександровича, який зробив великий крок у майбутнє, була підготовка юнаків та дівчат до дорослого життя. Опікування про збереження роду, вважав видатний